

LEXEME ASOCIATE CONCEPTELOR DE „ÎNGRĂDIRE” ȘI „ÎMPREJMUIRE”

MIHAELA MARIN

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
marin.rmihaela@gmail.com

Cuvinte cheie: *atestare, concept, etimologie, lexem, sens.*

Keywords: *attestation, concept, etymology, lexeme, meaning.*

1. INTRODUCERE

În lucrarea de față are propunem analiza apelativelor *gard* și *zid* utilizate pentru exprimarea noțiunilor de „îngrădire” și „împrejmuire”. Ambii termeni sunt răspândiți în dacoromână și în dialectele sud-dunărene, fiind atestați în scris începând din secolul al XVI-lea și până în prezent. Printre chestiunile pe care le urmărim se numără vechimea atestărilor, trăsăturile semantice ale substantivelor studiate, importanța acestora în ansamblul vocabularului limbii române, precum și originea celor două cuvinte. Considerăm că este utilă prezentarea lor dintr-o perspectivă mai largă indoeuropeană, în scopul identificării unor elemente utile cercetărilor etimologice ulterioare.

2. SEMANTIZAREA CELOR DOUĂ CONCEPTE

În limba română conceptul de ‘împrejmuire’ desemnează: „1. așezare a unui gard de jur-împrejurul unui gard pentru a-l delimita de rest. 2. (concretizat) gard”, iar cel de ‘îngrădire’ denumește: 1. „împrejmuire a unui teren cu gard, cu ziduri întărite”. 2. „delimitare a hotarelor”.

Din multitudinea de termeni utilizați pentru exprimarea celor două noțiuni am ales lexemele *gard* și *zid* deoarece sunt atestate începând din secolul al XVI-lea până în prezent, au fost înregistrate în toate dicționarele limbii române, au răspândire generală în dacoromână și în dialectele sud-dunărene, se află în uzul vorbitorilor de română literară contemporană. În plus, cele două cuvinte au dat naștere unor familii bogate și au atestări timpurii în sfera onomasticii.

Pe baza acestor criterii enunțate de Graur (1954: 24) putem determina locul și importanța acestor cuvinte în ansamblul vocabularului românesc.

Pentru o imagine completă asupra celor două lexeme, prezentăm cele două intrări din *Dicționarul limbii române*.

2. 1. GARD este un nume comun definit în DA ca:

1. ‘Nume generic pentru împrejmuirea care desparte o proprietate de alta, bătătura de grădină, care determină locul destinat pentru țarcul s. ocolul vitelor, etc.’ : „Nu e cădearea *gardului*, nece prilaz, nece strigare întru ulițele lor”. CORESI, PS. 391. „Era pline închisorile de boieri și grosurile de cei săraci, de-i bătea și-i căznea cu capetele prin *garduri*”. NECULCE, LET., II, 239/7. „Au ocolit el locul acela cu *gard* bun”. DRĂGHICI, R. 52. „*Gard* de zid”. ECONOMIA, 115. „*Gard* uscat și *gard* viu”. ib. 116. „Un bordeiu urât și acoperit cu gunoaie de cal. Împrejur *gard* nu era, ci numai niște lungi țerușe ascuțite”. EMINESCU, N. 19. „Sosirăm în curtea de *gard* a biseriței de la Turbați”. ODOBESCU, I, 401. **Spec.** „Țarcul împrejurul stogului de fân”. DAMÉ, T. 37. 2. ‘Împletitură de nuiele’: „Păreții de *gard* lipit cu pământ sânt cei mai răspândiți”. APĂRAREA SĂNĂTĂȚII, ap. TDRG, cf. PAMFILE, I., C. 420. **Spec.** ‘Împletitură de nuiele întrebuințată la prinsul peștilor’: „Ele sânt de mai multe feluri: *gard* cu leasă, cu legănuș, cu limbi, de piatră etc.’ 3. (Ponorel, Copand, în Transilvania, ca la aromânii din Olimp) ‘Grădină’. JAHRESBER. IV, 267.

Din exemplele de mai sus rezultă evoluțiile semantice ale termenului *gard* în textele din cele patru secole. Ionescu (1985: 97) constată că în secolul al XVI-lea *gard* desemnează orice tip de „împrejmuire fără referire la materialul din care este confecționat sau la modul de lucru folosit pentru realizarea acesteia”. În secolul următor, *gard* reprezintă „o împrejmuire (din alte materiale decât zidul)”, iar ulterior, a fost folosit în accepțiunea de „împrejmuire (din nuiele, spini, crengi). În ultimele două sute de ani, *gard* a devenit termen generic al împrejurii confecționate din lemn, tablă, sârmă ghimpată, zid, plastic, piatră, cărămidă etc. prin care se delimitează și se securizează spațiul aflat între două sau mai multe clădiri, zone geografice învecinate.

2.2. **ZID** este un substantiv comun atestat în scris încă din secolul al XVI-lea. În *Dicționarul limbii române* este înregistrat cu următoarele semnificații:

Element de construcție, așezat vertical, executat din cărămidă, din blocuri de piatră (legate printr-un liant) sau din beton și destinat să delimiteze, să separe sau să izoleze un spațiu ori să susțină alte elemente de construcție; **p. restr.** ‘perete’: „Să fie ca iarba în *zid*”. PSALT. 276. „Nu înfrâmșate *ziduri* avea și case de mult preț. CORESI, EV. 312. „Tu mă vei treace preste *zidurile* cetății”. M. COSTIN, O. 51. „A dezgropat pă răposata soacra dumnealui și temeiuri dă *zâdur*[i] ar fi aruncat păstă mormânt[uri]. (a. 1792). IORGA, S.D. XII, 115. „Astăzi petrece în liniște pe lângă *zidurile* mănăstirii”. CREANGĂ, A. 22. „Plecăse de acasă clătînându-se pe lângă *ziduri* și hotărât să nu se mai întoarcă”. G. M. ZAMFIRESCU, M. D. II, 112.

3. PRODUCTIVITATEA TERMENILOR

Cuvântul *gard* a constituit baza unui număr mare de derivate: (substantivale) *gărduș*, *gărdurel*, *gărduleț*, *gărduș* *gardagiu*, *gărdurariță*, *gărdină*, *gardie*, *gardele*, *gărduit*; (verbal) *(în)gărdui*. Toate aceste derivate au fost înregistrate în dicționarele limbii române elaborate în diferite secole. Excepție face *gărdicel*, atestat în româna veche doar în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Ionescu 1985: 98).

Termenul *zid* și-a creat o familie bogată formată din derivate pe teren românesc: (substantivale) *zidar* (atestat în documentele românești încă din 1585)¹, *zidăreasă*, *zidărie*, *zidărimă*, *zidărire*, *zidărit*, (dim.) *zideac*, (adjectivale) *zidăresc* (fem. *zidărească*); (verbal) *zidări*.

4. PREZENȚA ÎN FRAZELOGIE

Ambele lexeme apar în poziția de centru al unor unități frazeologice utilizate în româna literară și în limbajul popular. Astfel, cuvântul *gard* este atestat atât în construcții fixe (ex.: „gard viu”, „gard cu leasă”, „gard cu legănuș”, „gard cu limbi”, *gard de piatră*), cât și în expresii și locuțiuni deosebit de expresive frecvente în limbajul popular (ex.: **prost ca gardul**, **a nimeri ca Ieremia cu oiștea-n gard** etc.).

La rândul său, numele comun *zid* se întâlnește atât în româna veche, cât și în cea modernă și contemporană (literară și populară) în diferite structuri frazeologice. Oferim în continuare câteva exemple extrase din DLR.

a) Sintagmă – **zidul morții** = „spațiu special amenajat în formă cilindrică, cu deschidere mai largă, în partea superioară, pe care evoluează motocicliști acrobați în reprezentațiile de circ”: „Se vedea „**zidul morții**” desenat în culori țipătoare, o femeie pe motocicletă, urcând în jurul unui fel de puț de scânduri.” PREDA, R. 88.

b) Locuțiuni – adjectivală: (pop.) **De zid** = ‘executat din materialele din care a fost executat zidul (1)’: „Socrul îi dădea o sumă rotundă ca să-și ridice prăvălie *de zid*.” BARBU, G. 27; adverbială: **În** (sau **între ziduri**) = ‘în interiorul, în incinta unei clădiri, a unei instituții’: „Nu se plânge **că-ntre** aceste **ziduri** o pisică a-ntâlnit.” SION, POEZII, 205/24. „Se vor extinde bibliotecile – catacombe ale vieții spirituale **între zidurile** cărora se promovau istorismul și arida critică de text.” ROMÂNIA LITERARĂ, 1970, nr. 73, 22/1.

c) Expresii: **A face ziduri împrejurul cuiva** = ‘a înconjura pe cineva din toate părțile pentru a-l apăra, a-l proteja’; p. ext. ‘a se solidariza cu cineva, a se uni în jurul cuiva’; **A pune pe cineva la zid** = (înv.) ‘a împușca pe cineva în urma

¹ Într-un document din Țara Românească (DERS 1981: 269) este menționat „Semio(n) ze(t) Dumitru zidar”.

sentinței de condamnare’; ‘a condamna pe cineva cu toată hotărârea, a înfiera’; (Mold.) **Atrăi cât zidul Goliei** = ‘a trăi mult’; (fig.) **Zid(ul) chinezesc** = ‘barieră de netrecut’.

5. RĂSPÂNDIREA DIALECTALĂ

Lexemul *gard* este răspândit nu numai în dacoromână, ci și în dialectele suddunărene. Ar. *gardu* (pl. *garduri*) este folosit cu sensurile dr. *gard*: „clătire, haie; obstacle”: „gardul ari ocl’i, murlu ari urecl’i (= gardul are ochi, zidul are urechi)”; „s’trapsi pî’nă ningă gardu (= s-a tras până lângă gard)”; „au-arsări gardul (l-a sărit gardul, a trecut peste obstacol)” (Papahagi 1963: 487).

La Capidan (1935: 338) este atestat mr. *gard* (= dr. *gard*) : „La noi gardurli sa di cărnats di porc” (= la noi gardurile sunt din cărnați de porc). Același autor (l. c) enumeră derivatele formate de la mr. *gard gârdușcă* f., *gngârdes* vb. IV (= dr. îngrădesc); *angârdiri* f. (= dr. îngrădire); *gngârdit*, -ă (= dr. îngrădit).

Neiescu (2015: 197) explică astfel ir. *yard*, *gărd*, *gard*, s. m. și n.:

1. ‘Gard a) făcut din pari și din nuiele’: „Rastré curăta roba pre yard, [k] pre rante” (= întinde haina curată pe „yard”, pe „rante”); b) ‘făcut din pari verticali înfiți în pământ la distanță de 15-20 centimetri, între care, orizontal, se împletesc nuiele’: „Nivele yardi cu lese și cu yărdure (= a îngrădi terenurile agricole cu garduri de nuiele sau de lemn)”; c) ‘de spini’: „Gărd, cu spire zegradito” (= gardul, înconjurat (închis) cu spini); d) ‘viu’: „Gardu de stema” (= ghizd la stemă)’. 2. ‘Îngrăditură de orice fel’. 3. ‘Poartă împletită’: „Gardu se face din lemne uscate”. Pl.: *gărd*, *yărdure*, *gărdure*.

Lexemul *zid* este atestat și în dialectele românești suddunărene. Capidan (1935: 338) înregistrează substantivul în meglenoromână: „Zid” a. zid: „Zidurili [rau] cu slănină di porc (= zidurile erau slănină de porc)”. Apelativul „zid” reprezintă baza de la care s-au creat derivatele *zidés* vb. IV (= dr. zidesc) (folosit rar în comparație cu „fac zid”); *zidiri* s.f. (= dr. zidire); (rar) *zidit*, -ă, *zidusit*, -ă adj. (= dr. prevăzut cu zid).

În ar. nu există apelativul *zid*, pentru el folosindu-se *mur* < lat. *murus* „mur; muraille”, care înseamnă „perete” (= dr. *zid*, *mur*): „Gardul ari ocl’i, murlu ari urecl’i (=gardul are ochi, peretele are urechi)”; „un os tu vrîn *mur* vecl’iu (= un os în vreun zid vechi)”; „pălatea era vărighă cu *muri* nalți (= palatul era înconjurat cu ziduri înalte)” (Papahagi 1974: 714).

6. TRANSFERUL ÎN ONOMASTICĂ

Gard este unul dintre termenii din vocabularul fundamental al limbii române care se întrebuințează și ca nume propriu. Cuvântul este atestat foarte devreme în sfera onomasticii atât ca toponim, cât și ca antroponim. Drăganu (1933: 351)

menționează utilizarea lui *gard* în toponimia Transilvaniei încă din secolul al XIV-lea. Astfel, top. *Gard* și formele sale maghiarizate *Gord*, *Goord*, *Gaard*, atestate în 1330, 1436, se raportează mai degrabă la d.-rom. *gard*, arom. *gardu* „Flechtwerk”, „Zaun” decât la vgs. *Gart* „Kreis” (Drăganu 1933: 351). În opinia sa „rom. *gard* a intrat foarte curând în ungurește fiind întrebuițat nu numai în Ardeal, Sătmar, ci și pe Șesul Ungariei în forma *gárd* și *gárgya*, cu sensul de „margo”, „sepimentum”, „septura”, „cinctura” [...] Este atestat mai întâi în 1350: „In latere cuiusdam montis Waythagordya (= „gardul voevodului”) vocati”, apoi la 1409: „Ad quendam montem magnum *Nagmaldardia* „vocatum”.

Substantivul *gard* este bine reprezentat în toponimia Moldovei și a Olteniei: *Gardul* (deal în Bacău, vale în Mehedinți), *Pârâul Gardului* (Suceava), *Valea Gardului* (Prahova), *Gardurile* (stânci în Neamț), *Gărdanul* (deal și pârâu în Mehedinți), *Gărdăreasa* (cătun în Mehedinți), *Gârdeanca* (vale în Dorohoi), *Gârdești* (sate în Teleorman și în Tutova), *Gărdoaia* (pârâu în Mehedinți), *Gard* (localitate în nordul Ungariei) atestată prima dată la 1330, după cum arată Brâncuș (1995: 36). În zona locuită de aromânii din Albania, Brâncuș (1995: 36) a înregistrat toponimul *Gârdețu* (platou la Siracu).

În opinia lui Brâncuș (1995: 36) *gard* și *gardină*² sunt întrebuițate și ca nume de familie. Astfel, *Gardin*, *Gardu*, *Gărdăreanu*, *Gârdea*, *Gărdescu*, *Gărdaș* figurează în (DERS 1981: 59). Mihăilă (1974: 103) menționează numele de familie *Gardu* (Mold. 1488), Șandru *Gardu* (1488). *Gordul* și *Gardul* (vornic 1779) se regăsesc la (Constantinescu 1965: 71), iar *Gărdud*, *Gărdura* și *Gărdorescul* apar la (Constantinescu 1965: 280).

Zid este atestat și ca nume propriu: *Ziduri-Moși* (toponim), *Zidaru* (antroponim).

7. ORIGINEA

Rom. *gard* este unul dintre termenii românești proveniți din substratul traco-dac și a fost pus în relație cu alb. *garth*, *gardh* și cu v.sl. *gradъ* (Drăganu 1933: 323; Capidan 1935: 338; Papahagi 1974: 487; Neiescu 2015: 197; Poghirc 1969: 341; Mihăilă 1973: 65; Russu 1981: 313; Brâncuș 1983: 76; Ionescu 1985: 99–100; Sârbu și Frățilă 1998: 214). Relația dintre rom. *gard*, alb. *gardh*, *garth* și v.sl. *gradъ* este acceptată și de Poruciuc (2007: 345) care vede în rom. *gard* un vechi germanism pătruns în substratul limbii române în perioada pre-romană. Poruciuc (2007: 345) atrage atenția asupra prezenței în idiomul de substrat a unor împrumuturi din greaca veche, din idiomurile scito-sarmato-alanice sau din cele vechi germanice, unele dintre acestea „având șansa să fie perpetuate în limba română alături de substratisme „propriu-zise”, adică de sorginte traco-dacică”.

Credem că este utilă o trecere în revistă a părerilor referitoare la acest proveniența cuvântului rom. *gard*. Termenul a fost inclus de Barić (citad de Rosetti

² Relația etimologică dintre rom. *gard* și *gardină* a fost discutată de Brâncuș (1983: 75).

1986: 223) printre elementele explicabile prin latină³. Rom. *gard* < lat. *carduus* „scaiet” este o ipoteză greu de acceptat din punctul de vedere al lui Poruciuc (2007: 346). Pușcariu (1974: 69, 71) îl consideră pe *gard* „element autohton” înrudit cu alb. *gardh* și cu sl. *gradъ*. Mihăescu (1993: 311) se pronunță pentru originea autohtonă a cuvântului *gard* (împreună cu *gardină*) și-l plasează printre elemente „d’origine certaine ou fort probable daco-mesienne”. Poghirc (1969: 341) consideră rom. *gard* „un posibil element de substrat”, aparținând vocabularului comun româno-albanez. Brâncuș (1983: 76; 2013: 17) evidențiază relația dintre rom. *gard* și alb. *garth* și le raportează la i.e. *gherdh-* „a împrejmuir, a împleti”, respingând ideea provenienței rom. *gard* din v.sl. *gradъ* ca urmare a unor dificultăți de ordin sematic și fonetic. Ionescu (1985: 98) este de părere că rom. *gard* și alb. *gardh* desemnau inițial „o împletitură folosită la împrejmuirea locului unde erau ținute animalele” (v. lit. *gardas* „loc împrejmuir cu o împletitură în care se țin oile, ocol, țarc”), iar ulterior a ajuns să denumească „orice tip îngrăditură, indiferent de materialul, scopul, și tehnica realizării acesteia”. De aici s-au dezvoltat sensurile „zid”, „oraș” din v. sl. *gradŭ*, rus. *gorod* „loc împrejmuir”, got. *gards* „casă” care au rezultat de la un rad. i.-e. **ghordos* „împletitură”, „împrejmuire rudimentară”. De la i.e. **ghordhos* „împletitură, împrejmuire rudimentară” au provenit v.sl. *gradŭ* ‘zid’, rom. *gard*, alb. *gardh*, lit. *gardas*, între ele existând „un raport de egalitate pe plan i.e. și nu de derivare a unuia din altul (Mihăilă 1973: 65; Ionescu 1985: 99).

Ipoteza provenienței rom. *gard* din alb. *gardh*, *garth* nu se susține nici fonetic, întrucât rom. *gard* trebuie pus în relație cu alb. com. **gard* < i.e. **ghordhos*. Potrivit lui Brâncuș (1983: 76) și lui (Ionescu: 1985: 99) alb. com. **gard* > **garz* > alb. *gardh*, *garth*, în timp ce evoluția fonetică *rd* > *rdh* este recentă în albaneză. În română s-a păstrat forma inițială *gard*.

Rom. *zid* este împrumutat din v.sl. *зидъ*, bg. *зид*.

Cele două cuvinte discutate, *gard* și *zid*, se distingeau total unul de altul prin materialul și modul de confecționare, nu prin funcția lor. *Gardul* reprezenta o împrejmuire mai rudimentară decât zidul, obținută prin împletirea nuielilor sau a spinilor, în timp ce zidul era făcut din piatră. Cele două tipuri de construcții sunt caracteristice unor stadii diferite de dezvoltare a civilizației materiale. Prin urmare, dacă rom. *gard* ar proveni din v.bg. *gradŭ* ‘zid, oraș’ ar fi trebuit ca în rom. veche *gard* să fie sinonim cu *zid* (Ionescu 1985: 97; Poghirc 1969: 341).

8. CONCLUZII

Ne-am ocupat aici de două cuvinte asociate conceptelor de „împrejmuire” și „îngrădire”, este vorba despre substantivele comune *gard* și *zid*.

³ Rosetti (1986: 223) nu menționează și argumentele invocate de Barić.

Ambele substantive polisemantice sunt atestate în scrieri (religioase și laice) începând din veacul al XVI-lea și până în prezent, aparțin limbii române literare și circulă atât în dacoromână, cât și în dialectele suddunărene.

Numele comune analizate nu sunt sinonime, întrucât ele denumesc „împrejmuiri” distincte din punct de vedere al materialelor și al tehnicii de realizare. Termenul *gard* desemna „o împrejmuire făcută din spini sau din nuiiele împletite”, în timp ce *zid* se folosea pentru „o împrejmuire confecționată din piatră”.

Apelativele discutate diferă sub raportul originii. Rom. *gard* aparține cu siguranță substratului traco-dac, se raportează la alb. *gardh*, *garth*, v.sl. *gradъ*, lit. *gardas*, toate fiind derivate de la rad. i.e. **gherdh-* „a împrejmu, a împleti” și nu împrumuturi dintr-o limbă în alta. *Zid* provine dintr-o limbă slavă.

Importanța termenilor *gard* și *zid* (asociați conceptelor de „îngrădire” și „împrejmuire”) în ansamblul vocabularului românesc se datorează capacității lor derivative, prezenței în unități frazeologice și a transferului acestora în sfera onomasticii.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București: Editura Științifică.
- Brâncuș, Gr., 1995, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București: Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, VIII.
- Brâncuș, Gr., 2013, *Studii de istorie a limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- Capidan, Th., 1935, *Meglenoromânii*, III, București: Cartea Românească.
- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar onomastic românesc*, București: Editura Academiei Române.
- DA, DLR, 2010, *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică, București: Editura Academiei Române.
- DERS, 1981, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, Gh. Bolocan (coord.), București: Editura Academiei Române.
- Drăganu, N., 1933, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Gaur, Al., 1954, *Încercare asupra fondului principal al limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- Ionescu, A., 1985, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, București: Editura Universității din București.
- Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București: Editura Academiei Române.
- Mihăilă, Gh., 1973, „Paralele lexicale traco-slavo-române”, SCL XXIV, nr. 1, 59–68.
- Mihăilă, Gh., 1974, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București: Editura Enciclopedică Română.
- Neiescu, P., 2015, *Dicționarul dialectului istroromân*, II, București: Editura Academiei Române.
- Papahagi, T., 1963, *Dicționarul dialectului aromân*, București: Editura Academiei Române.
- Poghirc, C., 1969, „Influența substratului”, în *Istoria limbii române*, II, București: Editura Academiei Române.
- Poruciu, A., 2007, „Rom. *gard* – un vechi germanism și implicațiile sale lingvistice și istorice”, *Arheologia Moldovei* 30, p. 343–357.
- Pușcariu, S., 1976, *Limba română*, I, București: Editura Minerva.
- Rosetti, Al., 1986, *Istoria limbii române*, București: Editura Științifică.
- Russu, I.I., 1981, *Etnogeneza românilor*, București: Editura Științifică.
- Sârbu, R., V. Frățilă, 1998, *Dialectul istroromân – Texte și glosar*, Timișoara: Editura Amacord.

LEXEMES RELATED TO THE CONCEPTS OF “ENCLOSURE” AND “FENCING”**Abstract**

The present paper aims to analyze the words *gard* “fence” and *zid* “wall” used to express the notions of ‘enclosure’ and ‘fencing’. Both terms are spread in the Daco-Romanian and in the South-Danubian Romanian dialects, being attested in writing since the sixteenth century until now.

I focus here on the attestations, on the semantic features of the nouns, on their importance in the vocabulary of the Romanian language, as well as on their origin.